

UDK: 265.3:265.39:286  
Izvorni znanstveni članak  
Pripremljen u ožujku 2015.

# TEOLOŠKO TUMAČENJE PRANJA NOGU U CRKVI ADVENTISTA SEDMOG DANA

Berhard Oestreich

Theologische Hochschule Friedensau, Deutschland

## SAŽETAK:

### **Teološko tumačenje pranja nogu u Crkvi adventista sedmog dana**

Kako su rani adventisti razumjeli pranje nogu? U ovom djelu nije riječ o podrijetlu pranja nogu, već o njegovom teološkom tumačenju. Pošto se u mnogim publikacijama Crkve adventista sedmog dana o pranju nogu citira iz spisa iz prvih godina, ima smisla potražiti ovo ranije razumijevanje. Pritom će težište biti članci iz *Review and Herald* i drugih časopisa u vremenu između 1845. i 1900. jer se upravo u tom razdoblju borilo za prikladno teološko razumijevanje pranja nogu.

**Ključne riječi:** *pranje nogu; teologija pranja nogu; obred poniznosti; pranje grijeha; euharistija; Adventisti sedmog dana*

## 1. Rasprava oko tumačenja pranja nogu do oko 1900. godine

### 1.1 Polazište: Isusova zapovijed

Najranije poznato spominjanje adventističke prakse pranja nogu potječe iz vremena prije velikog razočaranja. Nalazimo ga u jednom pismu iz Saratoga Springsa, savezne države New York: „Kad smo završili s Gospodnjom večerom,<sup>1</sup> neki od nas smo smatrali ispravnim da operemo noge jedan drugome, i pritom mislili na to da je naš Gospodin i Učitelj oprao noge svojim učenicima i da su oni trebali međusobno jedan drugome oprati noge.<sup>2</sup> U prvim godinama nakon velikog razočaranja adventista u listopadu 1844. radilo se o pitanju, treba li pranje nogu uopće uvesti kao vjerski obred. Neki su adventisti smatrali i prakticirali pranje nogu kao zanemarenu Isusovu zapovijed od strane drugih kršćana. Svjedočenja o takvoj praksi nalazimo u *Day-Staru* i drugim časopisima.<sup>3</sup>

Protiv prigovora da se radi o fanatizmu zastupnici pranja nogu su se branili ukazivanjem na jasnu Isusovu zapovijed i potrebu za poslušnošću svim zapovijedima.<sup>4</sup> Kako može Isusov sljedbenik reći za sebe da ljubi svojega Gospodina, ako ne vrši Njegove zapovijedi? A jedna Isusova zapovijed ne može biti jasnije formulirana nego ona u Ivanu 13,14-17. Tako argumentiraju G. W. Peavey<sup>5</sup> i J. B. Cook,<sup>6</sup> kao i mnogi drugi nakon njih.<sup>7</sup> Pritom nije bilo odlučujuće teološko značenje pranja nogu. Dovoljno je slijediti Isusovu zapovijed.

- 1 Ovaj redosljed, prvo Večera a onda pranje nogu, često je prakticiran još dugo i nakon razočaranja. J. D. Pickands izvješćuje u jednom pismu Jacobsa, izdavača *Day Star*a, o različitim sastancima adventista, „... prisjetili smo se na večeri smrti našega Gospodina – nakon čega smo slijedili Gospodnji primjer pranja nogu jedan drugome“ (J. D. Pickands, „Letter from Bro. Pickands“, *The Day-Star*, 27. rujna 1845., 33.) Isto tako O. R. L. Crosier, „Letter from Bro. Crosier“, *The Day-Star*, 25. kolovoza 1845., 1), koji ovaj redosljed tumači i teološki. To što se pranje nogu provodilo nakon Večere, zasnivalo se na prijevodu onog vremena Ivana 13,2: „A po večeri ...“ Iz poslušnosti htjelo se slijediti Isusovu praksu, kako su je onda razumjeli. Ali što se pranje nogu više smatralo odgajanjem poniznosti, to se više probijala misao da ga treba provoditi prije Večere, jer predstavlja prikladnu pripremu. W. H. Littlejohn je 1879. objavio niz od dva članka na temu pranja nogu pod naslovom „The Order to be pursued in the administration of the ordinances“. *Review and Herald* 53 (9. siječnja 1879.), 9 i dalje i (16. siječnja 1879.), 17 i dalje. U njima pokušava dokazati da je pranje nogu uvedeno poslije pashalne večeri, ali se održavalo prije Večere.
- 2 Iz pisma od 13. srpnja 1844. u kojem je izvješteno o jednom sastanku u Graftonu, u saveznoj državi Vermont, u kolovozu 1844. izvjestio je G. W. Peavey, „From a letter to Bro. Scothard“, u *The Midnight Cry*, 1. kolovoza 1844., 22; citirano u R. Graybill, „Foot Washing in Early Adventism“, *Review and Herald*, 22. svibnja 1975., 4. (Ovi i svi prijevodi koji slijede potječu od autora ovog djela.)
- 3 Z.B. J. B. Cook, „Letters from Bro. Cook“, *The Day-Star*, 6. rujna 1845., 18. „Letter from a Child“, *The Day-Star*, 3. listopada 1845., 39. J. D. Pickands, op. cit.
- 4 Tome pripada i zapovijed o „svetom cjelovu“ prema Rimljanima 16,16 i drugim tekstovima (na primjer J. B. Cook, 6. rujna 1845., op. cit.), različito i subota (na pr.: „Letter from a Child“, 3. listopad 1845., op. cit.): “We are happy in keeping all God’s commandments – including the seventh day, washing the saint’s feet, and the holy salutation.”
- 5 G. W. Peavey, „Washing Feet“, *The Voice of Truth and Glad Tidings*, 23. travnja 1845., 29. Usporedi i G. W. Peavey: „A voice of the howling of the shepherds; for their glory is spoiled“, *The Day-Star*, 24. siječnja 1846., 10.
- 6 J. B. Cook, „To be Christians, we must do the works of Christ“, *The Day-Star*, 1. srpnja 1845., 31.
- 7 To je i bitan sadržaj članaka. S. Hutchins, „A plain duty“, *Review and Herald* 22 (16. lipnja 1863.), 21. Iste misli zastupaju E. J. Waggoner, „The Church. No. 14“, *Signs of the Times* 11 (30. lipnja 1885.), 456 (iz jednog niza od sedamnaest članaka) i W. M. Crothers, *Scriptural Evidences*, Nashville 1909., 208.

## 1.2 Odgajanje u poniznosti

Dok su se zastupnici pranja nogu mogli pozvati na Isusovu zapovijed, njihovi protivnici morali su pokušati protumačiti Isusovo postupanje. „S kojom nakanom je naš Gospodin oprao noge učenicima? Na ovo pitanje postoje dva odgovora: Ili je htio uvesti jedan obred, koji će Crkva dalje vršiti, ili je neobičnim primjerom vlastitog poniženja htio svojim učenicima dati praktičnu pouku o poniznosti, koja će imati ozdravljajuće djelovanje i koju neće moći tako lako zaboraviti.“<sup>8</sup> Odgovor je glasio: Pranje nogu je bio znak gostoljubivosti. Prigodom posljednjeg obroka Isus je sam preuzeo ovaj orijentalni običaj, da bi ukorio častoljublje svojih učenika i odgojio ih za poniznost.<sup>9</sup>

O toj argumentaciji piše G. W. Peavey: „Kao opravdanje da ne sudjelujemo u ovom ponižavajućem zahtjevu kaže se, da je uzeto jednostavno zato da uči poniznosti. Slažemo se. Ali kako je ono trebalo učiti poniznosti? Tako da ga se potpuno prezre ili da ga se poštuje upravo onako kako nam ga je Isus dao kao primjer?“<sup>10</sup> Pranje nogu „će služiti zato da potpuno ukloni sebičnost, misao da smo nešto posebno.“<sup>11</sup> A J. D. Pickands na ove prigovore protiv pranja nogu J. Marsha kaže: „Svi to priznajemo: dao je svojim učenicima uputu da peru jedan drugome noge, da bi ih oponašanjem svog primjera naučio poniznosti, bratskoj ljubavi i uzajamnoj podložnosti.“<sup>12</sup>

Pranje nogu kao odgajanje poniznosti bilo je – gdje se tražilo tumačenje – prevladajuće gledište adventista od najranijeg vremena. Ovom tumačenju odgovara i opis „Obred poniznosti“<sup>13</sup>

Jedna stara pjesma to lijepo prikazuje:<sup>14</sup>

### *Washing Feet*

1. When Jesus Christ was here below,  
He taught His people what to do:  
And if we would His precepts keep,  
We must attend to washing feet.  
For on that night He was betray'd,

---

8 S. S. Snow, „An Apology“, *The Jubilee Standard*, 31. srpnja 1845., 156.

9 S. S. Snow, op. cit.; isto tako J. Marsh, „Remarks on the above“, *The Voice of Truth and Glad Tidings*, 23. travnja 1845., 29 i dalje. (Odgovor na G. W. Peavey „Washing Feet“, op. cit.).

10 G. W. Peavey, „Washing Feet“, op. cit.

11 G. W. Peavey, „A voice of the howling ...“, op. cit. Isto tako J. B. Cook, „To be Christians ...“, op. cit., 32: „Impresivan postupak kojim je Isus oprao njihove noge, istjerao je iz njih više oholosti nego tisuće homilija.“

12 J. D. Pickands, op. cit.

13 Usporedi i izvještaj D. Hildretha iz 1863: „Hvalite Gospodina za nešto što je tako dobro izračunano da ponizi i ujedini Božji narod. Postoji li osjećaj udaljenosti između braće, osjećaj otuđenosti? Ako se ponize i operu jedan drugome noge, ovi će osjećaji biti uklonjeni i zajedništvo obnovljeno. ... Dobro je redovno sudjelovati u ovim obredima jer vjernici osjećaju obvezu da srede teškoće prije nego što se okupe oko Gospodnjeg stola.“ (*Review and Herald*, 22 (7. srpnja 1863.), 46.

14 *Hymns for God's Peculiar People*, izdao James White, 1849., 6. Prema Ron Graybillu, „Pranje nogu postaje ustaljena praksa“, *Review and Herald*, 29. svibnja 1975., 6 (586), ova se pjesma nalazila već u *Day-Staru*, sv. 8 (18. listopada, 1845), str.1.

He for us all a pattern laid --  
Soon as supper He did eat,  
He rose and wash'd His brethren's feet.

2. The Lord who made the earth and sky,  
Arose and laid His garments by;  
And wash'd their feet to show that we  
Like Christ, should always humble be.  
He wash'd them all tho' all were clean,  
Save Judas, who was full of sin.  
May none of us, like Judas, sell  
Our Lord for gold, and go to hell.

3. Said Peter, Lord, it shall not be;  
Thou shalt not stoop to washing me:  
Oh! that no Christian now may say,  
I cannot Jesus word obey.  
Ye call me Lord and Master too;  
Then do as I have done to you;  
All My commands and sayings keep  
And show your love by washing feet.

4. Ye shall be happy, if ye know  
And do these things, by faith below;  
For I'll protect you till I come,  
And then I'll take you to your home.  
The Lord of glory stoops to men,  
And an example sets for them:  
Salute the saints, and wash their feet.

Ovdje je pranje nogu protumačeno kao izraz poniznosti (u posljednjoj kitici povezano sa svetim cjelovom). Vjerni poslušno slijede Isusovu zapovijed i iskazuju, posvjedočuju svoju ljubav prema Njemu. U poslušnosti zapovijedi o pranju nogu oni izražavaju svoju ljubav prema Isusu. Čišćenje je u drugoj kitici izričito negirano: Isus je učenicima oprao noge, *premda* su svi oni već bili čisti, osim Jude, kojemu nije pomoglo ni pranje nogu.

Do danas se pranje nogu shvaća kao vježbanje u poniznosti. Kasnije su dodana druga tumačenja, ali ovo prvo nikad nisu mogli potisnuti. Još jednom ga W. H. Littlejohn posebno snažno ističe 1878. u jednom nizu od triju članaka pod naslovom „Odbačen obred“.<sup>15</sup> On pranje nogu ne smatra činom čišćenja ili gostoljubivosti: naprotiv radi se o „lekciji da se nauči poniznost“. Isus ga je svojim primjerom dao svojim učenicima i mi ga danas trebamo slijediti.

---

<sup>15</sup> *Review and Herald* 51, (13. lipnja 1878), 185 i dalje; *Review and Herald* 51 (20. lipnja 1878), 193 i dalje; *Review and Herald* 52 (27. lipnja 1878), 1 i dalje.

### 1.3 Znak za pranje grijeha kroz Isusovu krv

U jednom pismu upućenom izdavaču *Day-Stara*, O. R. L. Crosier je dao svoju skicu razumijevanja pranja nogu, prema kojoj je Isus izvršio pranje nogu *nakon* što je Večera bila završena i svojim učenicima dao kao zapovijed. „Upravo je uveo Gospodnju večeru kao uspomenu na to da će za nas biti slomljeno Njegovo tijelo i prolivena Njegova krv. Ali kakva bi bila korist od te krvi ako ne bi bila primijenjena za pranje naših grijeha? Zato – kako je značajan redosljed koji slijedi – On ‘usta od večere ... i počne učenicima prati noge.’ ‘Tko je okupan, ne treba drugo da opere nego noge.’ Crkve su na mjesto ovog obreda stavile krštenje i tako ga učinile znakom primjene Isusove krvi. Ali Petar nas uči da krštenje nije slika ‘odlaganja tjelesne nečistoće’, nego uskrsnuća. Dakle red je sljedeći:

1. Večera
2. uzajamno pranje nogu i
3. krštenje.

Time izražavamo svoju vjeru u

1. Isusovo raspeće,
2. pranje naših grijeha kroz Njegovu krv ili ‘kupelji novoga rođenja’ i
3. uskrsnuće.

Ova tri obreda smatram jednako važnima.<sup>16</sup> Crosier dovodi ova tri obreda u logičnu vezu prema redosljedu koji je on prihvatio.<sup>17</sup> To ima značajne posljedice za razumijevanje. Prvo, pranje nogu dobiva sasvim novo značenje zbivanja spasenja. Pri tome je ljudima *isposlovano* ono što je bilo moguće Isusovom smrću.<sup>18</sup> Iz Ivana 13 radi oponašanja zapovjeden *postupak* postaje *doživljaj*. Iz učenika koji *djeluju* postaju oni koji *primaju*. Drugo, pranje nogu konkurrira s tradicionalnim tumačenjem krštenja kao očišćenja. To se posebno pokazuje u tome da Crosier oznaku „kupelji novoga rođenja“ iz Tita 3,5, koja se prema povezanosti mora odnositi na krštenje, preuzima sada za pranje nogu.

### 1.4 Znaci Isusova poniženja

Višeput je U. Smith spomenuo pranje nogu. U jednom njegovom govoru na konferenciji 2. svibnja 1856. temeljio je nužnost pranja nogu na tome da se radi o jasnoj zapovijedi Gospodina Isusa. „Očito je da je ovdje dana pozitivna zapovijed.“ Ono nas vodi da slijedimo Isusa u samozatajnosti i poniznosti i tako priprema za Gospodnju večeru.<sup>19</sup>

16 „Obredi su dakle, prvo Gospodnja večera; uzajamno pranje nogu; i treće, krštenje. Time prvo izražavam svoju vjeru u Kristovo raspeće; drugo, pranje grijeha Njegovom krvlju ili ‘kupelji novoga rođenja’; i treće, uskrsnuće.“ Fraza ‘kupelji novoga rođenja’ je prema prijevodu Jeruzalemske Biblije citat iz Titu 3,5. (O. R. L. Crosier, „Letter from Bro. Crosier“, *The Day-Star*, 25. kolovoza 1845. 10.

17 Usporedi primjedbu 1.

18 On, „koji je prvi sistematizirao doktrinu o Svetištu, također je predložio rano *sakramentalno* značenje za službu pranja nogu“ (R. Graybill, „Foot Washing in Early Adventism“, *Review and Herald*, 22. svibnja 1875., 5 (561). Naglašavanje dodao pisac.)

19 *Review and Herald* 8 (24. srpnja 1856), 93: „To prepare our minds for a better appreciation of these truths (misli na Gospodnju večeru i što ona naučava), we should follow our Lord’s example, and obey His command, in washing one another’s feet. We know that against this ordinance much prejudice exists, and to it much repugnance is felt by many; but let us remember that it was on the occasion of its institution that

Isto tako od U. Smitha potječu višeput proširene verzije jednog članka, koje je kao izdavač *Review and Herald* napisao i u kojima je branio pranje nogu od različitih prigovora.<sup>20</sup> U njemu se radi o tome da se pruži dokaz kako pranje nogu nije bio jednokratni događaj pri Isusovoj posljednjoj pashalnoj večeri, nego da je tada uspostavljeno pravilo čija provedba seže do današnjeg dana. Osim toga pokazao je da Isusu ovdje nije stalo do vanjske čistoće nogu, kao ni do čina gostoljubivosti. Bilo je uobičajeno da gost *sam sebi* pere noge, nakon što je domaćin pripremio posude za vodu i ručnike. Međutim, time što je Isus ovu službu izvršio na svojim učenicima, dogodilo se nešto sasvim neuobičajeno.

U verziji ovog članka iz 1868. dolazi i sljedeće: Isus ustaje od večere, dakle pere noge na kraju pashalne večere – prije uspostave kršćanske Gospodnje večere. Čin gostoljubivosti i čišćenja imao bi svoje mjesto na početku, a ne na kraju večere. Konačno je pravo značenje pranja nogu prikazano ovako: „Ono je jednako djelotvorna uspomena na Njegovu poniznost, premda je bio Gospodin slave, kako Večera podsjeća na Njegovu smrt, a krštenje na Njegovu uskrsnuće.“<sup>21</sup> Ovdje treba zapaziti da je pranje nogu stavljeno pored krštenja i Gospodnje večere. Ono ima *ukazujući* karakter, ali ne na Isusovu smrt, već na Njegovu poniznost i poniženje.

Istu misao zastupa I. D. van Horn u svojem članku „The Ordinances of the Lord’s House“.<sup>22</sup> Isus je uspostavio pranje nogu kao primjer učenicima da se nauče poniznosti. „Mi imamo krštenje kao prikladnu uspomenu na Kristov pokop i uskrsnuće, Gospodnju večeru kao sjećanje na njegovu patnju i umiranje i, dodao bih, pranje nogu kao *sjećanje na Njegovu poniženje*.“<sup>23</sup>

Ovdje susrećemo već poznato tumačenje, prema kojemu je pranje nogu odgajanje u poniznosti. Osim toga, njemu se pridodaje i simbolički karakter, naime da podsjeća na Isusovu poniznost i poniženje.

## 1.5 Znak predaje i služenja

Znakovit je naslov jednog članka O. Davisa, koji se pojavio 1882: „Significance of the Ordination of Humiliation“.<sup>24</sup> Ovdje se izriječom razmatra teološko značenje pranja nogu. Ranije poznato tumačenje da je ono znak poniznosti čini se da više nije bilo dovoljno. Davis dolazi do sljedećih rezultata: za sva zbivanja kod kojih je Bog stupio u novi odnos s ljudima, utemeljio je jedan spomen. Subota podsjeća na stvaranje. Krvna žrtva ukazuje na pomirenje koje Bog nudi grešniku. U novom savezu krštenje podsjeća na Isusovu smrt i uskrsnuće, a Gospodnja večera na Njegovu spasiteljsku smrt. Kad netko pripada Kristu, time preuzima obavezu da će prihvaćeno spasenje davati dalje. „Krist je za nas postao slu-

the Lord uttered these memorable words: ‘The servant is not greater than his Lord.’ Read John xiii, 1-17. It is very plain that a solemn obligation rests upon us to exhort you to follow the Saviour in self denial and humility, without which you cannot be His disciples.“

20 *Review and Herald* 13, (24. veljače 1859), 108. Isti tekst nalazimo malo proširen u *Review and Herald* 19 (22. travnja 1862), 165, ponovno kao članak izdavača U. S(mith). Još jednom malo proširen ovaj članak U. S(mitha), „Ordinance of John 13“, objavljen je u *Review and Herald* 31 (16. lipnja 1868), 408.

21 Članak nakladnika, „Foot-Washing“, *Review and Herald* 13 (24. veljače 1859), 108.

22 *Review and Herald* 29 (8. siječnja 1867), 49-51.

23 Isto, 50. Istaknut tekst u originalu.

24 *Review and Herald* 59 (17. listopada 1882), 642 i dalje.

ga da bi nam pomogao da postanemo Božja djeca i baštinici kraljevstva. Njegova služba, koja nas je dosegla, sada nas obvezuje da istu službu dalje nudimo. Kao što je Krist za nas bio sluga da bi nas doveo k Bogu, tako bismo mi trebali biti sluga našem bratu, da bismo mu pomogli.“ Znak za to je pranje nogu.<sup>25</sup> Prema tome kod pranja nogu jednostavno se ne radi o poniznosti, nego o Isusovom nazoru. Znakovita je misao da Petar uopće nije mogao razumjeti pranje nogu, jer nije vjerovao da će Isus dati svoj život za ljude. Tu je pranje nogu povezano sa Isusovim umiranjem, dakle ukazivanjem na Njegovu službu ljubavi, koja je vodila sve do predaje života.

## 1.6 Znak Isusove smrti

Iz 1885. imamo jedan spis R. A. Underwooda. Premda pisac ostaje u okviru poznatih shvaćanja i pranje nogu ističe kao molitvu koja nas treba naučiti poniznosti, ipak ga povezuje s Isusovom smrću: Pranje nogu odvraća pogled od nas na Krista, ukazuje na Njegovo poniženje i Njegovu smrt.<sup>26</sup>

Povezanost pranja nogu s Isusovom smrću značajno je već stoga, što su već kruh i vino Gospodnje večere povezani s Isusovom smrću. Zbog toga se za pranje nogu često tražilo neko drugo tumačenje, na primjer Isusovo poniženje, kad je napustio Nebo da bi na Zemlji služio ljudima.

## 1.7 Isusova predanost kao poticaj na pokajanje i obnovu

Kako je E. G. White razumjela pranje nogu? Ona ga spominje prvi put u svom prvom viđenju. Ona govori o nemoćnom otporu Sotone prema 144.000 i nastavlja: „Tada su oni iz Sotonine sinagoge znali da Bog ljubi nas koji smo mogli jedan drugome oprati noge i pozdraviti braću svetim cjelovom, pa su se poklonili pred našim nogama.“<sup>27</sup> Pranje nogu i sveti cjelov, zapovijedi iz Novog zavjeta, koje prakticiraju adventisti, djeluju ovdje kao znak prepoznavanja pravih vjernika. Kao za mnoge adventiste u ono vrijeme pranje nogu je i za E. G. White izraz poslušnosti Isusovoj zapovijedi.

Članci o pranju nogu E. G. White nalaze se 1894., 1897. kao i u jednom nizu od osam članaka 1898, pri čemu kasniji članci uzimaju ranije i proširuju ih. U svom prvom sastavku piše da je pranje nogu vježba u poniznosti prema Isusovom primjeru, koja vjernima pomaže da

---

25 Op. cit.. 643. Misao da pranje nogu ima veze sa službom Evanđelja, nalazimo već kod Origena. On ukazuje na tekst: „Kako su ljupke po gorama *noge* ...“ (Iz 52,7.) Ovu misao u naše vrijeme iznosi E. Lohmeyer, „Die Fusswaschung“ (ZNW 38 (1939), 81 i dalje). On ga tumači kao jednokratni čin posvećenja, koji u Evanđelju po Ivanu zauzima mjesto sinoptičkih poziva učenika. Riječ *apostolos* čija je bit služenje, stvarno se pojavljuje samo u Ivanu 13,16 i 20. Ali zašto Ivan pozivanje spominje tek ovdje? Prije svega ostaje nerazmatrana povezanost poglavlja s Isusovom pasijom (posebno redci 1-3).

26 Ali pošto ljudi žive u ovom mračnom svijetu grijeha, moraju imati nešto što će njihove umove odvratiti od sebe na Krista. Spasitelj je znao da ništa to neće ostvariti tako dobro kao ponizna poslušnost u obredu koji je dao, ukazujući na Njegovo poniženje i smrt.“ (R. A. Underwood, *Review and Herald* 62 (14. srpnja 1885), 443.)

27 E. G. White, *Rani spisi*, str. 34. Prvo viđenje je E. G. White imala u prosincu 1844. Usporedi s datumom E. G. White, *Life Sketches*, 104.

svladaju uzajamno razdvajanje i napetost.<sup>28</sup> Tri godine kasnije ona dodaje da pranje nogu čisti od nesporazuma, sebičnosti i umišljenosti.<sup>29</sup>

U nizu „The Lord’s Supper and the Ordinance of Feetwashing“ E. G. White ponavlja svoje ranije iskaze. „Smisao ove službe je pozvati u sjećanje poniznost našega Gospodina.“<sup>30</sup> Centralno je ukazivanje na Isusa. Sve je usmjereno na Njega. Na taj način su vjernici vođeni uzajamnom jedinstvu i ljubavi.

U trećem dijelu ovog niza E. G. White posebno kaže da je Isus oprao noge svom izdajici. Iz toga izvodi važna načela za značenje pranja nogu. „Krist je svojim učenicima omogućio da shvate kako pranje nogu nije opralo njihove grijeh, nego da se njihovo srce ispituje u ovoj službi poniznosti. Kad je njihovo srce bilo očišćeno, onda je bio potreban samo ovaj čin da se to objavi. On je i Judi oprao noge, ali je rekao: ‘Niste svi čisti.’ Juda je ponio srce izdajice, i Krist je svima objavio da ga poznaje kao izdajicu Gospodina i da pranje njegovih nogu nije bilo ritual koji bi očistio dušu od njezine moralne uprljanosti.“<sup>31</sup> Kad Isusovi sljedbenici jedan drugome peru noge, radi se o tome da se uče poniznosti. „On im ovaj obred daje kao ispit, kao istražitelja srca. Sveti Duh će svaki put biti prisutan da ukaže na grijeh. ...“ i tako daje priliku priznati i očistiti ga. „Postoji li još koji grijeh koji njeguješ? Neka priznanjem bude odsječen od duše.“<sup>32</sup>

U prividnoj suprotnosti upravo navedenom iskazu E. G. White piše u posljednjem dijelu niza: „Osim u jednom slučaju pranje nogu označava očišćenje od grijeha. Rekao je: ‘I vi ste čisti, ali ne svi.’ Juda nije bio očišćen kajanjem žaljenjem i priznanjem. ... Time što se Isus opasao ubrusom da bi oprao noge svojim učenicima, nadvladao je njihovu nesklonost, njihovu

---

28 „In washing his disciples feet, Jesus gave us a lesson of humility; and did we practice this ordinance as Jesus has given us the example, it would result in sweeping away the difficulties that arise between brethren, and would heal the estrangement that the enemy would bring into the church; for Jesus is present on such occasion, to bring hearts into fellowship with himself and with one another.“ (E. G. White, „Accusers Agents of the Adversary“, *Review and Herald* 71 (11. prosinca 1894), 769. Sasvim slično već u *Svjedočanstvu* br. 28, koje je prvo bilo objavljeno 1879. u Battle Creeku. E. G. White, *Testimonies* vol.1.4, 374. Usporedi i E. G. White, *Spirit of Prophecy*, Vol. 3, Washington, D. C. 1969 (1878), 84 i dalje.)

29 E. G. White, „The Ordinances“, *Review and Herald* 74 (22. lipnja 1897), 385 i dalje: „This ordinance, preceding the Lord’s supper, is to clear away these misunderstandings, to bring man out of his selfishness, down from his stilts of self-exaltation to the humility of spirit that will lead him to wash his brother’s feet.“ (385) „The ordinance of humility is to clear our moral horizon of the rubbish that has been permitted to accumulate.“ (386)

30 E. G. White, „The Lord’s Supper and the Ordinance of Feetwashing“. – No. 1, *Review and Herald* 75 (31. svibnja 1898), 341.

31 „Christ gave his disciples to understand that the washing of their feet did *not* cleanse away their sin, but that the cleansing of their heart was tested in this humble service. If the heart was cleansed, this act was all that was essential to reveal the fact. He had washed the feet of Judas; but he said, ‘Ye are not all clean.’ Judas brought a traitor’s heart to this scene, and Christ revealed to all that he knew him to be the betrayer of his Lord, and that the washing of his feet was not an ordinance to cleanse the soul from its moral defilement.“ (E. G. White, „The Lord’s Supper and the Ordinance of Feet-washing. – No. 3“, *Review and Herald* 75 (14. lipnja 1898), 373. Naglašeno od strane pisca.)

32 Op. cit., 374. (Istaknuo pisac.) Isto tako u petom dijelu, *Review and Herald* 75 (28. lipnja 1898), 405: „The ordinance of feet-washing was a revealer of character, and always will be.“ Usporedi i E. G. White, *Evangelism*, 275: „It (feetwashing) was given as something to test and prove the loyalty of the children of God. ... He designed by this to test the true state of the heart and mind of those who participated therein.“ Usporedi i E. G. White, *Spiritual Gifts* vol. 3, 1864., 220 i dalje.



neslogu, njihovu zavist i njihov ponos i od svega ih toga očistio. Nijedan od njih nije bio u prihvatljivom stanju pred Bogom s takvim duhom nesretne nesloge. Obnovljeno srce, očišćeno od svake mrlje, bilo je od mnogo većeg značenja od vanjske primjene vode na njihovim prašnjavim nogama. Isus im nije mogao predati učenja koja je tako silno želio prenijeti, ako ne dođu u ispravno stanje poniznosti i naklonosti. Nesloga uvijek rađa mržnju, ali je Isus to oprao kad je svojim učenicima oprao noge.<sup>33</sup>

Zar se gledišće E. G. White promijenilo u nekoliko tjedana? Je li pranje nogu shvaćala kao pranje grijeha u smislu kako su ga prije nje opisali Crosier, a kasnije Westworth i Webster? Da tome nije tako moguće je zaključiti već i iz toga da ona očito pranje nogu nikad izričito ne povezuje s krštenjem. Nikad nije pisala o tome da se vjernik nakon svog krštenja iznova prlja i da mu je za to potrebno ponovno čišćenje. Povezanost pokazuje da se kod „čišćenja“ ne radi o općenito pranju grijeha, nego o obnovljenom shvaćanju učenika, slobodnog od ponosa i ljubomore, spremnih na poniznost i bratsku ljubav.<sup>34</sup>

Potrebno je istaknuti kako se Krist kod pranja nogu snažno postavlja usred tog događaja. Isus „je u njihovoj sredini bio kao sluga, i u tome što im je oprao noge, posvjedočio je da će izvršiti svaku službu, koliko god ponižavajuća bude, da ih zajedno s Njim učini baštinicima vječnog kraljevstva nebeskog blaga.“<sup>35</sup> Pranje nogu treba razumjeti kao ukazivanje na posljednju i najnižu Isusovu službu. Time E. G. White nastavlja liniju koju su već slijedili Davis i Underwood, pri čemu su pranje nogu razumjeli kao ukazivanje na Isusovu smrt na križu. „Ova ponižavajuća služba treba spasiti čovjeka od teškoća grijeha. Ne smijemo zaboraviti da smo na Kristovom mjestu kad jedan drugome peremo noge.“<sup>36</sup> Isus koji pere noge je glavna osoba ovog postupka.

Ono što je E. G. White napisala u knjizi *Isusov život* (Čežnja vjekova), izdanoj također 1898. godine, točno odgovara spomenutom nizu članaka. Opet nailazimo na odlučujuće rečenice i misli. „Onima koji prihvaćaju duh ove službe ona nikada ne može postati samo svećanim obredom. Njezina stalna pouka bit će: 'Ljubavlju služite jedan drugomu.' Time što je oprao noge svojim učenicima Krist je pokazao da bi izvršio svaku službu, ma koliko bila skromna, koja bi ih učinila Njegovim subaštinicima u vječnom bogatstvu nebeskog blaga.“<sup>37</sup>

S tim u vezi nalaze se i kasnije često citirane rečenice: „Ove riječi znače više od tjelesne čistoće. Krist još uvijek govori o uzvišenijem očišćenju, što je slikovito prikazano nižim. Onaj koji dolazi s kupanja čist je, ali se noge u sandalama brzo zapraše, pa ih je potrebno ponovno oprati. Tako su Petar i njegova braća bili oprani u velikom izvoru otvorenom za grijeh i nečistoću. Krist ih je priznavao za svoje. Međutim, kušnja ih je navela na zlo i njima je još uvijek bila potrebna Njegova milost koja očišćuje. Kad se Isus zapregnuo ubrusom kako bi oprao prašinu s njihovih nogu, On je tim istim činom iz njihovih srca želio oprati neslogu, ljubomoru i gordost.

33 E. G. White, „The Lord's Supper and the Ordinance of Feet-washing – No. 6.“ *Review and Herald* 75 (5. srpnja 1898), 421.

34 Isto tako W. M. Crothers u svojoj knjizi *Scriptural Evidences*, objavljenoj 1909., naziva pranje nogu „ponižavajućom službom“, kojom je Isus istodobno učenicima oprostio ponos i u njima probudio duh poniznosti (210). Ne radi se prvo o djelovanju pranja nogu za očišćenje grijeha, već o poniznosti.

35 Op. cit. 374.

36 Op. cit. 422.

37 E. G. White, *Isusov život*, str. 540.

To je nosilo puno dublje značenje nego samo pranje njihovih prašnjavih nogu. S duhom koji su tada posjedovali nijedan od njih nije bio spreman za zajednicu s Kristom. Dokle god nisu dovedeni u stanje poniznosti i ljubavi nisu bili spremni sudjelovati u pashalnoj večeri ili uzeti udjela u službi za spomen koju je Isus upravo namjeravao uspostaviti. Njihova se srca moraju očistiti. Gordost i samoljublje stvaraju razmirice i mržnju; ali Isus je sve to oprao perući im noge.<sup>38</sup>

Kao što je izneseno u nizu članaka iz 1898, pranje nogu treba odgajati u poniznosti i ljubavi; ono ne označava *sveopće* pranje grijeha. Isus svojim postupkom u svojim učenicima izazva preokret od ponosa i nesloge; a ovaj preokret i priznanje oslobađaju Isusovom krvlju od krivnje. „Djelom našeg Gospodina ovaj svečani čin poniznosti učinjen je posvećenim obredom. Učenici ga trebaju poštovati, da bi uvijek mogli držati na umu Njegove pouke o poniznosti i službi.“<sup>39</sup> To znači da pranje nogu otkriva svoje djelovanje time što ga čovjek *sam prakticira* u poniznosti. Kod E. G. White ne misli se na sebično *primanje* djelovanja uklanjanja grijeha, kod kojega čovjek *dopušta da mu se peru* noge. U tome se ono razlikuje od Crosiera i kasnijih tumačenja Westwortha i Webstera.

Godine 1900. pojavio se opet jedan članak E. G. White na temu pranja nogu u *The Signs of the Times* pod naslovom „Ministry“.<sup>40</sup> U njemu se ona vraća poznatom tumačenju da je pranje nogu odgajanje za poniznu službu: „Da Njegov narod ne bi bio zaveden sebičnošću koja živi u tjelesnom srcu i time postaje još jača, tako da čovjek služi samome sebi, sam Krist nam je dao primjer pravog služenja. ... Ovaj obred su i učenici trebali poštovati, da bi im pouke o poniznosti i služenju, koje im je Krist dao, zauvijek ostale u pamćenju.“<sup>41</sup> „Obred pranja nogu je obred služenja. To je nauk koji smo prema Gospodnjoj želji trebali iz njega naučiti. On bi htio da potpuno shvatimo njegovo značenje; da ga ne razumijemo samo kao čin vanjskog čišćenja. Ovo je učenje dano da se objavi velika istina kako je Krist primjer što bismo, zahvaljujući Njegovoj milosti, trebali biti u našem uzajamnom odnosu. Ono pokazuje da cijeli život treba biti život poniznog, vjernog služenja.“<sup>42</sup>

E. G. White ne ostavlja nikakve sumnje da pranje nogu razumije kao pripremu za Gospodnju večeru, jer se ovom službom, prema Isusovom primjeru, uči uzajamna poniznost i ljubav. Pa ipak postoji izvještaj o jednoj Gospodnjoj večeri u Australiji, na kojoj je bio prisutan netko tko još nije bio kršten. „Bio je pozvan da sudjeluje u obredu pranja nogu, ali je čovjek rekao da bi radije bio promatrač. Pitao je da li je sudjelovanje u obredu pranja nogu obavezno prije nego što netko može sudjelovati u Gospodnjoj večeri. Naša braća su ga uvjerila da u njemu ne mora sudjelovati i da je pozvan za Gospodnji stol. Za njega je ova subota bila posebno dragocjen dan za njegovu dušu; rekao je da u čitavom svom životu nije doživio sretniji dan.“<sup>43</sup>

Ako pranje nogu i Gospodnja večera u pravilu pripadaju zajedno, ipak je Gospodnja večera bez pranja nogu moguća i prihvatljiva, na primjer u prilici kad zbog bolesti pranje nogu nije

---

38 E. G. White, *Isusov život*, str. 537.

39 E. G. White, *Isusov život*, str. 539.

40 E. G. White, „Ministry“, *The Signs of the Times* 26 (16. svibnja 1900. i 23. svibnja 1900), 305. 306. 322.

41 E. G. White, „Ministry“, op. cit., 305.

42 E. G. White „Ministry. No. 2“, op. cit. (23. svibnja 1900), 322.

43 E. G. White, *Evangelizam*, str. 208.

provedivo. I obrnuto, E. G. White pridaje pranju nogu takvo sveobuhvatno i važno značenje da se ne može govoriti da se radi samo o uvodnoj ceremoniji za Gospodnju večeru.

## 1.8 Pranje grijeha

Jedan sasvim drukčiji put u potrazi za teološkim značenjem pranja nogu predlaže W. A. Westworth u jednom svom sastavku „The ordinance of washing“. Već naslov nagovijesta čišćenje, pri čemu izostavlja uobičajeno označavanje „Ordinance of Humility“ i zato umeće pranje. Reći da nam je Gospodin dao ovaj obred zato da time pokažemo svoju poniznost, znači ipak da nam je dao sredstva da pokažemo svoju vlastitu pravednost.<sup>44</sup> I na to pokušava dokazati da se ne radi o poniznosti. Jer Petar je dobro razumio da se Isus tom službom najdublje ponizio. Pa ipak se za njega kaže da još ne razumije što se zbiva. Postoji dakle neki drugi smisao osim poniznosti. Zbog toga „*pranje nogu mora ukazivati i na neko duhovno čišćenje*“.<sup>45</sup> Isus je napustio Nebo, ponizio se, došao k nama, da nas opere.

Postavlja se pitanje nije li krštenje već slika čišćenja od grijeha. Crosier se usprotivio gledištu da krštenje simbolizira čišćenja od grijeha. Westworth na to odgovara: Da, krštenje je čišćenje grijeha *prije* krštenja. Ali kad opet griješimo, mi se ponovno ne krštavamo. „Kako je obećao da će svaki put oprostiti kad priznamo, tako nam je dao ovaj obred da stalnim pranjem potvrđujemo da smo sasvim čisti. Kad na to obratimo pažnju, pranje nogu kod svake izvedbe postaje ponovljeno krštenje.“ Ono je znak „da nas *On želi održati čistima*“.<sup>46</sup>

Pranje nogu kao čišćenje od „mnoštva manjih onečišćenja“ nakon krštenja, nakon što je krštenje očistilo od „velikog životnog grijeha“ zastupa i E. W. Webster. Tako on pranje nogu razumije kao pripremu za Gospodnju večeru: „Potrebno nam je iznova čišćenje prije nego što smo spremni primiti znakove koji simboliziraju savršeno jedinstvo s njegovim svetim, bezgrešnim životom. Pranje nogu koje dolazi prije Gospodnje večere, daje vremena i priliku da se iz srca i života očisti sve što bi nas učinilo nedostojnima za sveto bogoslužje koje njemu slijedi.“<sup>47</sup>

Nasuprot Westworthu Webster se ne okreće protiv tumačenja kao ukazivanja na Isusovu poniznost. Tako u svom članku može pored prvog staviti drugo objašnjenje – tako da su prvi puta navedena dva tumačenja, jedno pored drugoga – pranje nogu je i sjećanje na Isusovo poniženje. „Njegov dolazak na ovu Zemlju, to što je postao čovjek i Njegove muke za nas bili su isto tako dio Njegovog spasiteljskog djela za nas kao i Njegova smrt na križu ili Njegov pokop i Njegovo uskrsnuće. Zašto Njegov postanak kao čovjeka ne bi trebao isto tako imati jedan znak sjećanja kao oba druga događaja?“<sup>48</sup> On dakle tumači kao i drugi prije njega Gospodnju večeru kao uspomenu na Isusovu smrt, krštenje kao sjećanje na pokop i uskrsnuće, dok pranje nogu ne vidi povezano s Isusovom smrću.

Prema Westworthu i Websteru vjernici se kod pranja nogu ne smatraju služiteljima umjesto Krista, nego kao oni koji su primili službu. To je temeljna razlika kod shvaćanja E. G. White. Kod Westwortha i Webstera, a prije njih već kod Crosiera pranje čisti, a kod E. G. White

44 W. A. Westworth, „The ordinance of washing“, *Review and Herald* 76 (11. srpnja 1899), 439.

45 Op. cit., 439 (istaknuto u originalu).

46 Op. cit., 439 (istaknuto u originalu).

47 E. W. Webster, „The Ordinance of Humility“, *Review and Herald* 87 (23. lipnja 1910), 5.

48 Op. cit., 5.

otkriva vršenje tog čina ponizne službe na drugome, da je srce slobodno od ponosa i nesloge. Time ova služba pruža priliku za obraćenje i na taj način oslobođenje od ovih grijeha. Kad E. G. White govori o pranju nogu kao očišćenju od grijeha, onda je to skraćeni prikaz: Čišćenje kroz pokajanje i priznanje se izričito ne spominje, ali je pretpostavljeno da se kod *pranja nogu* prepoznaje i obavlja kao nužno.

E. G. White nije preuzela od Crosiera već ranije iznesene misli da pranje nogu predstavlja pranje grijeha, nego se izjasnila za potrebu da se predaja Kristu stavi u središte. I nakon objave Westworthovog teksta čvrsto se držala tumačenja da je pranje nogu odgajanje u poniznosti prema Isusovom primjeru.<sup>49</sup>

## 2. Isprepletenost različitih tumačenja u kasnijim tekstovima

M. L. Andreasen objavio je 1948. jedan niz članaka „Church Ordinances“ u *Review and Heraldu*. Tri dijela ovog niza bave se pranjem nogu.<sup>50</sup> Andreasen prvo govori o događaju kad je Isus oprao noge svojim učenicima. Tu se nalazi poznato objašnjenje da je Isus svojim učenicima, koji su težili za najboljim mjestima, dao primjer poniznosti, da ih ukori za oholost i pouči o svom nazoru. Tako su trebali biti pripremljeni za Gospodnju večeru koju je Isus želio ustanoviti.

Ali onda nastavlja da će kršćanin, koji je krštenjem primio oprostjenje, ipak iznova osjetiti potrebu za oprostjenjem. Tada ne treba iznova krštavati, već ovaj doživljaj prenosi pranje nogu.<sup>51</sup>

Vidljivo je, dakle, da kod Andreasena postoje dva tumačenja jedno pored drugoga. To se još jednom jasno prepoznaje u trećem dijelu njegovog članka o pranju nogu. Prvo je pod naslovom „Značenje ove službe“ pranje nogu opisano u tri iskaza:

1. pokazujemo svoju spremnost da se podredimo,
2. pokazujemo da smo spremni za svaku poniznu službu,
3. izražavamo da ne se smatramo boljima od drugih.

Na kraju njegovog trećeg članka nalazi se odsjek s naslovom „Krštenje i pranje nogu“. U njemu Andreasen objašnjava tekst iz Ivana 13,10, kojeg je ranije primijenio na krštenje, a sada tako da su učenici kroz *pranje nogu* bili očišćeni i sada opet stoje u čistoći koju su imali nakon krštenja. Pranje nogu „je trajni obred koji doživljaj krštenja ponovno dovlači u sadašnjost i simbolički predstavlja progresivno i trajno čišćenje.“<sup>52</sup> Znakovito je da Andreasen pranje grijeha ne dovodi u vezu s pitanjem o smislu pranja nogu, nego na kraju odvojeno razmatra.

U svojem izlaganju ne primjenjuje nikakve citate. Ali gdje je kasnije Crkva adventista sedmog dana postavila temeljna načela o Gospodnjoj večeri i pranju nogu, uvijek su citirane i

---

49 Vidi E. G. White, Letter 210, 1899, navedeno u *Seventh-day-Adventist Bible Commentary*, vol. 5, 1139; isto tako E. G. White, „Ministry“, *The Signs of the Times* 26 (16. i 23. svibnja 1900), 305.306.322; jednako tako E. G. White, „If Ye Know These Things, Happy Are Ye If Ye Do Them“, *Review and Herald* 79 (4. studenoga 1902), 8 i dalje.

50 M. L. Andreasen, „The Ordinance of Humility“ (3. dijela), *Review and Herald* 125, 26. veljače 1948., 11 i dalje.; 11. ožujka 1948., 10-12; 3. travnja 1948., 10-12.

51 M. L. Andreasen, 4. ožujka 1948., op. cit., 10.

52 Andreasen, 11. ožujka 1948., op. cit., 10 i dalje.

rečenice iz knjige *Isusov život*.<sup>53</sup> To se često događa bez komentara. Međutim, u *Priručniku za propovjednike* nalazi se jedan odlomak, koji pranje nogu tumači kao simbolično čišćenje i dovodi u vezu s krštenjem: „Kao što krštenje simbolizira čišćenje od grijeha na početku kršćanskog života, tako pranje nogu predstavlja djelotvornost Kristove krvi, koja pere grijeh s uprljanog srca vjernika, koji je nakon svojeg krštenja svjesno ili nesvjesno sagriješio.“<sup>54</sup> Ovaj uvod pomaže da sljedeći navod iz knjige *Isusov život* razumijemo u smislu Westwortha i Webstera. Gore navedenoj namjeri E. G. White neće odgovarati.

U „Vjerska osvjedočenja adventista sedmog dana“, kako je 1980. zaključeno u Dallasu, u odsjeku o Gospodnjoj večeri spominje se i pranje nogu. „Gospodin je zapovijedio i službu pranja nogu. Ona ukazuje na nužnost ponovnog čišćenja, izraz je spremnosti u poniznosti služiti jedan drugome, kako je to Krist učinio, i treba naša srca povezati u ljubavi.“<sup>55</sup>

Prema tome pranje nogu znači služenje u poniznosti i ljubavi. Krist je spomenut kao primjer i izvor ovog stava. Odlučujuća je formulacija: „Ona ukazuje na nužnost ponovnog čišćenja.“ Pranje nogu nije izričito smatrano simboličnim čišćenjem, jer se ne povezuje s krštenjem. Što pranje nogu ima s čišćenjem, ostaje otvoreno u ovoj opreznoj formulaciji. Treba li time biti potvrđeno objašnjenje kako ga je već dala E. G. White? Da li se pod „ponovnim čišćenjem“ pranje nogu smatra testom, kao sredstvom ispitivanja, dakle pred oči stavlja Isusovu službu i predaju i poziva da ga slijedimo? Time bismo mi, koji težimo za vladanjem i veličinom, bili vođeni u pokajanje.

U knjizi „Što vjeruju adventisti ...“, koja pruža objašnjenje za „Vjerska osvjedočenja adventista sedmog dana“, objašnjeno je značenje pranja nogu u četiri točke.<sup>56</sup> Prema njoj je ono u prvom redu sjećanje na Kristovo poniženje, i to poniženje sve do smrti roba na križu; u drugom redu je pranje nogu nazvano „znakom uzvišenijeg čišćenja“. Primijenjene su fraze iz knjige *Isusov život* i stopljene s tumačenjem Westwortha i Webstera. Pritom se prihvaća da su učenici već bili kršteni i da im se zbog toga moglo reći: oni su čisti. Time pranje nogu postaje simboličko čišćenje za počinjeni grijeh poslije krštenja, pri čemu se objašnjava da „samo pranje nogu ne može očistiti od grijeha. Samo nas Krist može očistiti.“ Treće, pranje nogu stvara zajednicu među onima koji jedan drugome opraštaju; četvrto, prikazuje Kristovu ljubav prema Njegovim sljedbenicima „do kraja“ i vodi ih tako u ovu ljubav.<sup>57</sup>

Pokazuje se, dakle, da kasnija stajališta za pranje nogu često dopuštaju više tumačenja jedno uz drugo, i da tumačenje pranja grijeha igra veliku ulogu.

---

53 *Seventh-day Adventist Church Manual*, nakladnik General Conference of Seventh-day Adventists 1981., 120; Članak „Foot Washing“, u *Seventh-day Adventist Encyclopedia*, Washington: *Review and Herald* 1966., 414-416.

54 *Manual for Ministers*, nakladnik General Conference of Seventh-day Adventists, Washington, 1977., 102.

55 *Aller Diener*, 1/1982, 43. Engleski tekst glasi: „The Master ordained the service of foot washing to signify renewed cleansing, to express a willingness to serve one another in Christ like humility, and to unite our hearts in love.“

56 Što vjeruju adventisti ... *biblijsko izlaganje 27 osnovnih doktrina*. General Conference of Seventh-day Adventists. Washington, D. C. 1988., 196-198.

57 Četiri tako spomenuta tumačenja podsjećaju na trostruko tumačenje pranja nogu u *Seventh-day Adventist Bible Commentary*, vol. 5., 1029 i dalje.

### 3. Sažetak: Tumačenje pranja nogu

Ovaj pregled razumijevanja pranja nogu kod ranijih adventista i u službenim proglasima daje prepoznati: Možemo govoriti o tri bitna tumačenja pranja nogu.

#### 3.1 Pranje nogu kao odgajanje u poniznosti: Etičko tumačenje

Tumačenje, koje je prevladavalo u ranoj povijesti adventista mogli bismo nazvati: *Pranje nogu kao odgajanje u poniznosti – etičko tumačenje*. Pranje nogu služi za to da se savlada oholost, častoljublje i umišljenost. Prema tome ne radi se samo o grijesima, nego u čovjeku duboko ukorijenjenoj težnji za nadmoćnosti i vladanju. Zahvaljujući Isusovom primjeru bude se poniznost i spremnost na služenje. Ovo shvaćanje je upečatljivo prikazano time što jedan Isusov sljedbenik pere drugome noge. Prema tome pranje nogu je znak poniznosti, a istodobno i znak ispita je li poniznost prema Isusovom primjeru opipljivo prisutna.

Takvo tumačenje pranja nogu povezano je s dosljednim obraćanjem Bibliji, po kojemu su adventisti bili poznati još prije velikog razočaranja. Ono je dovelo od otvorenosti i spremnosti da se slijedi sve biblijske zapovijedi, pa i onu o pranju nogu. Naglašavanje poslušnosti vodi tomu da neko teološko tumačenje pranja nogu može izgledati čak nevažno. U konačnici ona je vodila do etičkog tumačenja, jer i ono potječe od pitanja: „Gospodine, što hoćeš da činim?“<sup>58</sup>

Ovo tumačenje pranja nogu već je u prvoj crkvi zastupala antiohijska škola, koja nije toliko zastupala alegorično tumačenje, već je prednost davala povijesnom tumačenju Svetog pisma. Nalazimo ga kod Ciprijana, pored drugih tumačenja i kod Origena i Augustina.<sup>59</sup> Ovo se tumačenje zadržalo stoljećima u običaju da pape, biskupi i redovnici na veliki četvrtak svojim podanicima ili siromasima operu noge.

Etičko tumačenje pritom se povezuje s onovremenim običajem prema kojemu su žene ili robovi prali noge onima koji su dolazili u kuću. To nije bio sam čin čišćenja već i osvježavanja nogu onima koji su primljeni s poštovanjem i dobrodošlicom. Ono je moglo biti ukazano i kao znak ljubavi bilo od žene prema mužu ili od djece prema ocu.<sup>60</sup>

Kod Isusa se kod pranja nogu radi o znaku poniznosti i spremnosti na službu, a osim toga i povezanosti u ljubavi onih koji međusobno peru noge. On sam dao je primjer, ne samo u pra-

58 Koliko je daleko bila proširena ova praksa pokazuje i ekstremna praksa nekih adventista poslije razočaranja. Oni su primijenili pranje nogu kao i puzanje po podu ili sjedenje na podu smatrali posebnim znacima poniznosti. Ovo ponašanje temeljili su na novom stanju spasenja nakon duhovnog dolaska Isusa 1844., jer su si tako objasnili veliko razočaranje. W. Miller je odlučio: „... and that the act of promiscuous feet-washing and the salutation kiss as practiced by some professing Adventists as *religious* ceremonies, sitting on the floor as an act of voluntary humility ... and acting like children in understanding, are not only unscriptural, but subversive, if perservered in, of purity and morality”. I. Wellcome, *History of the Second Adventist Message*, 423; citirano prema R. H. Ferris, *The Ordinances of Foot-Washing and the Lord's Supper in The Seventh-day Adventist Denomination*, 12 i dalje.

59 Usp. G. Richter, *Die Fusswaschung im Johannesevangelium*, Geschichte ihrer Deutung, Regensburg 1967.

60 „Damit konnte die Fusswaschung als Liebesdienst eines Freien Zeichen der Hochachtung, der Verehrung oder der Liebe sein.“ B. Kötting, članak „Fusswaschung“, *Reallexikon für Antike und Christentum*, vol. 8, Stuttgart 1972., 750. „Zapravo je pripadalo nezaobilaznim obavezama žene da svome mužu pere noge ... ali razlog tomu nije bio da ona kao njegova robinja mora obavljati i najniže poslove, nego da to čini iz ljubavi prema svome mužu.“ Op. cit., 756. Usporedi i H. L. Strack i P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch* vol.2, 557; vol. 3, 653.

nju nogu, nego i u čitavoj svojoj službi. Kao Učitelj i Gospodin On očekuje isto djelo od svojih sljedbenika. Ako se pranje nogu tako razumije, onaj koji pere noge dolazi u središte tog čina.<sup>61</sup> Egzegeza je pokazala da to odgovara tekstu.<sup>62</sup>

Premda etičko tumačenje usmjerava pogled na Isusa, ono ipak dotiče samo jedan djelić aspekta samog teksta. Ono se oslanja posebno na Ivan 13,12-17. Međutim, ne uzima u obzir bitne dijelove teksta u Ivan 13. Ne obazire se na značajan uvod (rr 1-3) i na pravi vrhunac Isusove osobne samoobjave (r 19).<sup>63</sup> Isusa se smatra uzorom vjernicima, ali pritom ipak ostaje otvoreno, kako čovjek može uspjeti da bude ponizan kao Isus. Tako se pranje nogu može pogrešno shvatiti kao zakonski propis, koje služi samo moralnoj pripremi Gospodnje večere.

Kod prvih adventista uskoro je postalo jasno da ne može biti dovoljno ni jednostavno ukazivanje na Isusovu zapovijed kao niti etičko tumačenje. Ograničenja protiv formalne provedbe pranja nogu pokazuju da naglašavanje Isusove zapovijedi i poticanje na poniznost mogu voditi samo vanjskom poštovanju propisa.<sup>64</sup>

Uz to se shvatilo da tekst ne dolazi dovoljno do riječi. Na primjer, Westworth je svoje odbacivanje etičkog tumačenja potvrdio tekstem, ukazivanjem na to da Isus kaže Petru: „Što ja činim, ti sada ne znaš.“ (R 7.) Ali Isusovo poniženje službom pranja nogu Petar je vrlo dobro razumio. Na što je onda Isus mislio? Ne mora li onda postojati još jedno tumačenje pranja nogu koje nadilazi odgajanje u poniznosti? Slično argumentira Davis.

### 3.2 Pranje nogu kao simbol čišćenja od grijeha: simbolično-kultno tumačenje

Pokušaji da se prijeđe preko etičkog tumačenja pranja nogu razvijaju se u dva različita smjera. U jednom smjeru idu Crosier, Westworth i Webster sa svojim *simbolično-kulturnim pranjem nogu kao simbolom za čišćenje od grijeha*. Onda se pranje nogu razumije kao simbolično čišćenje onih kojima se peru noge. Kao što s nogu bude uklonjena prljavština, tako čovjek bude očišćen od svojih grijeha. Kod tog se tumačenja pranje nogu približava Isusovom krštenju, jer za njega već u Novom zavjetu postoje misli o pranju grijeha (Ef 5,16; Tit 3,2; Heb 10,22). Pranje nogu u tom slučaju predstavlja ili poseban aspekt krštenja ili ponavlja krštenje kao „malo krštenje“.<sup>65</sup>

U povijesti izlaganja pranja nogu postojala je stalna struja koja je u čišćenju od grijeha vidjela njegov dublji smisao. Primjeri zato su Origen i aleksandrijska škola sa svojom sklonošću prema alegoričnom tumačenju; tako i Ambrozije i Augustin. Često nalazimo više tumačenja

61 „We are in Christ's place.“ E. G. White, „The Lord's Supper and the Ordinance of Footwashing.“ - No. 6.“ *Review and Herald* 75 (5. srpnja 1898), 422.

62 Usporedi moj prilog „Die Bedeutung der Fusswaschung in Johannes 13“ u ovom svesku.

63 Tome odgovara da se kod čitanja teksta Ivan 13 prije pranja nogu često čita samo do sedamnaestog retka, a time se odsjek naglo prekida i vrhunac zanemaruje.

64 „We do not come to the ordinances of the Lord's house merely as a form. We do not make it our business, as we gather around the table of our Lord, to ponder over and deprecate our shortcomings.“ E. G. White, „The Lord's Supper and the Ordinance of Feet-Washing.“ - No. 2.“ *Review and Herald* 75 (7. lipnja 1898), 357. Usporedi i *Isusov život*, str. 540.541.

65 Ovaj izraz nalazimo, na primjer, kod A. Mannesmana, „Die Fusswaschung, eine kleine Taufe zur Sündenvergebung.“ *Adventbote* 70 (15. siječnja 1971), 36.

pranja nogu jedno uz drugo. Posebno je Origen svojim tumačenjem izvršio veliki utjecaj. On je u pranju nogu vidio čišćenje od dnevnih i stalno učinjenih grijeha, nakon što je krštenje izvršilo potpuno očišćenje. Ali bila su zastupana i takva tumačenja da krštenje donosi očišćenje osobnih grijeha, dok pranje nogu naprotiv donosi oslobođenje od istočnog grijeha, tzv. „grieha pete“.<sup>66</sup> Zato je postojala praksa da se novokrštenima, odmah nakon što su izašli iz vode, opere noge.<sup>67</sup>

Povezivanje pranja nogu s krštenjem oslanja se na Ivan 13,9-11. Prema tome Isus je želio reći: Vi ste već kršteni, krštenje vas je očistilo, zato je sada nužno još samo noge oprati da biste bili oslobođeni ponovljenim prljanjima koje hodanje po prašini zemlje sa sobom donosi. Ovo tumačenje uzima bitan smisao – premda ne i jedini – onovremenog profanog pranja nogu; ono se otad izgleda nudi. Ali iz toga proizlaze ozbiljni egzegetski i povijesni problemi.

1. Polazi se od pretpostavke da su svi učenici bili kršteni. Već to nije vjerojatno. Kršteni su sigurno učenici koje je Isus preuzeo od Ivana, naravno krštenih Ivanovim krštenjem. Osim toga i sami Isusovi učenici su krštavali i time nastavili Ivanovu praksu. Međutim, izgleda da je to brzo ukinuto. Prema Ivanu 4,2 sam Isus nije krštavao, kao ni njegovi učenici.<sup>68</sup> Je li onda trebao Ivanovo krštenje tako pozitivno preuzeti?

Niti je *luō* krštenički izraz u Ivanovom evanđelju. Korišten riječi (*luō*, *apoluomai*, *lutron*) dolazi u Djelima 22,16; 1 Kor 6,11; Ef 5,25 i dalje; Titu 3,5; Heb 10,22 i povezan je s krštenjem, ali ne i u Ivanovom evanđelju.

2. Već prije završetka pranja nogu Isus proglašava sve učenike čistima – s jednom iznimkom. To znači: Pranje nogu nije postiglo čišćenje, jer je ono već prije postojalo. U Ivanu 15,3 je objašnjeno kako se dolazi do čistoće: samo kroz Riječ. Isus želi reći: Spasenje koje sam vam osigurao nadilazi svaku drugu ponudu.
3. Nakon pranja nogu Isus kaže da svi nisu čisti. Ali On je svima oprao noge. Time je isključeno mehanističko razumijevanje jedinstva, jer bi se u protivnom moralo prihvatiti da je ono kod Jude podbacilo i ostalo nedjelotvorno.
4. Tumačenje pranja nogu kao očišćenje od grijeha premješta težište teksta od Isusa kao djelotvorca na učenike, na koje je djelovao. Dok se u tom tekstu u središtu nalazi onaj koji pere noge, interes sada prelazi na onoga kome su oprane. (Isus ne kaže: „Ako ne dopustiš da te operem ...“, nego: „Ako te ne operem ...“) Petar je već počeo s ovim egocentričnim pogrešnim shvaćanjem pranja nogu. Isus je pak ukazao na to da je na putu da svojim postupkom u poniznosti nastoji steći nešto u čemu učenici trebaju imati udjela. Petar još uvijek misli samo na dobitak i zato prema obredima čišćenja u judaizmu traži pranje ruku i tijela.

5. Tumačenje pranja nogu kao pranja grijeha nastavlja s Petrovim pogrešnim shvaćanjem.

---

66 Prema Ambroziju pranje nogu predstavlja „isprati zmijski otrov“, dakle, očistiti od istočnog grijeha. Usporedi s poviješću B. Lohse, *Pranje nogu* (Iv 13,1-20). Povijest njenog tumačenja. Dis. Erlangen-Nürnberg 1967.

67 Ovdje nalazimo praksu kod koje pranje nogu nije povezano s Gospodnjom večerom.

68 Schneider pripada egzegetima koji ukazuju na krštenje, ali se može obraniti od problema samo tako da ukazivanje na krštenje razumije kao anakronizam, jer ovdje ne može biti riječi o Ivanovom krštenju, pošto ono u Ivanovom evanđelju nije visoko ocijenjeno, dakle je jedan, kako on sam kaže, „ne potpuno zadovoljavajuću izvještaj“. (J. Schneider, *Das Evangelium nach Johannes* (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, posebno izdanje), Berlin 1976., 246.)



Istovremeno izobličuje izgradnju teksta, koji u devetnaestom retku cilja na Isusovu samoobjavu; međutim u desetom retku ne daje nikakvo tumačenje pranja nogu, nego odbacuje nesporazume, dakle jasno pokazuje što pranje nogu *ne* znači. Nakon što je Petar shvatio da Isusov postupak mora imati dublji smisao, povezo ga je s obrednim pranjem koje je poznao iz židovskih običaja. Tome naprotiv je Isus svojom praksom i svojim poučavanjem (usp. Mk 7,1-23) ukazao na to da simbolička pranja za Njega još nisu imala nikakvo značenje. U skladu s tim smisao desetog retka nije da pokaže nužnost pranja nogu, što i nije bilo potrebno, jer Petar više nije odbijao pranje nogu nego je čak tražio prošireno pranje. U stvari ovaj redak želi ukloniti pogrešno mišljenje da je pranje nogu samo kultno čišćenje. Tko je okupan nema potrebe za pranjem.

Iz toga proizlazi sljedeći rezultat: Simboličko-kultno tumačenje pranja nogu je u vrijeme početka Crkve adventista sedmog dana samo povremeno iznošeno. Ali tijekom povijesti stjecalo je sve više pristanaka i ušlo je u službene proglose. To nije ostalo bez posljedica. Ako se pranje nogu smatra čišćenjem od grijeha, onda dolazi do ozbiljnog pomicanja naglašavanja. Pažnja se onda prenosi s onoga koji pere noge na onoga kome se peru. Time se na samom početku pojavljuju pitanja o uvjetima koje treba ispuniti da bi se moglo sudjelovati u obredu. To mogu biti pitanja o pripadnosti zajednici ili i pitanja odjeće.<sup>69</sup> Isus je oprao noge svima, pa i izdajniku. Njemu nije bilo stalo do toga da oni kojima je prao noge trebaju ispuniti određene uvjete. Naprotiv, želio je svojim učenicima objasniti da On ide za *sve* putem poniznosti. I oni su isto to trebali učiniti.

Jedno drugo ozbiljno pitanje upućeno onima koji pranje nogu razumiju kao obredno čišćenje je njegova manja vrijednost. Ono djeluje kao uvod za Gospodnju večeru. Ono ne objavljuje Gospodnju smrt kao kod Gospodnje večere, ne slavi zajednicu s Isusom i međusobno, pa se još uopće ne slavi ili objavljuje, i to i pod neki drugim znakom, u nekom drugom liku nego kod Večere Gospodnje, nego se još uopće ne slavi niti navješćuje, već samo priprema. Ono pravo dolazi onda tek kod Gospodnje večere. Ne može li to voditi tome da vjernici nemaju nikakvog razumijevanja za pranje nogu, da ga ne vole nego smatraju upitnim?

### **3.3 Pranje nogu kao znak Isusovog poniženja do smrti roba iz ljubavi prema svojim učenicima: kristološko tumačenje**

Znakovito je da je tumačenje simboličko-kultnog pranja grijeha rijetko kod prvi adventista. Najmanje ga podupire E. G. White. Ona u svom objašnjenju ide drugim putem, time što u središte stavlja Krista. Svojom ljubavlju, svojom spremnošću da služi, svojom predanošću vodi svoje sljedbenike na preokret. Tako pranje nogu postaje znak Isusove službe izbavljenja. Već su Davis i Underwood u pranju nogu vidjeli znak Isusove smrti izbavljenja i time prešli preko etičkog tumačenja, koje u Isusu vidi samo primjer. Ovo tumačenje možemo nazvati *kristološ-*

---

<sup>69</sup> Na primjer postaje značajno pitanje da li je pranje nogu ispravno provedeno, ako se ne skinu čarape. Jedna antička paralela ovom pitanju je rasprava o tome treba li se i kakva vrst odjeće nositi prilikom prozelitskog krštenja na židovstvo i smije li se ona nositi i kod kršćanskog krštenja. Ovdje, gdje se radilo o kulturnom čišćenju, bilo je odlučujuće da čitavo tijelo bude namočeno u vodi. (Usp. G. Beasley-Murray, *Die christliche Taufe*. Kassel 1968, 45 i dalje.)

*kim tumačenjem – pranje nogu kao znak Isusovog poniženja do smrti roba na križu iz ljubavi prema svojim učenicima.*

Način na koji Isus postupa u tom se slučaju razumije kao predkazivanje njegovih muka i umiranja za narode. Trinaesto poglavlje Ivanova evanđelja napisano je s tim na umu. To postaje jasno iz mnogostranog aludiranja na pasiju, kako je prikazana u egzegezi. Isus je spreman za svoje učenike položiti svoj život kao plašt (*tithēmi*); On se ponizuje tako daleko da pranjem nogu ne samo što vrši službu roba, već i umire smrću roba. Raspinjanje je bio način smaknuća robova. A ipak se Isus ničega ne lišava. On ostaje Gospodin, da, On se upravo u svojoj ponižnosti otkriva kao Gospodin. Što vrši službu roba je objava Njegove slave, Njegovog božanstva (*egō eimi*).

Tumačenje pranja nogu kao simbola Isusove patnje i umiranja radi našeg izbavljenja, isticano je već u staroj Crkvi (Irenej) i zatim prije svega u Reformaciji.

Tek kristološko tumačenje pokazuje pranje nogu u njegovom punom značenju. Radi se o Isusu – ne samo kao primjeru, nego kao Gospodinu i Bogu, čija je bit da svojom ljubavlju služi svojim stvorenjima, koja seže do najvišeg savršenstva (*eis telos*). „Veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.“ (Iv 15,13.) Sinoptičku paralelu nalazimo u Luka 22,24-26, također u kontekstu Gospodnje večere: Isus kao onaj koji služi je najveći.

Ovdje je dakle također jasno da pranje nogu i Gospodnja večera pripadaju zajedno. Oba su Isusova obreda povezana s Njegovom smrću. Oni slikovito prikazuju što Isus namjerava učiniti za svoje učenike. Oba su izraz Isusove ljubavi. Radi se, dakle, o dva paralelna znaka koji ukazuju na obje objave. Pranje nogu i Gospodnja večera pripadaju zajedno, jer se međusobno potvrđuju i osnažuju. Zato je ispravno proslavljati pranje nogu s Gospodnjom večerom. Tako u pravilu treba da ostane. Pa ipak ni jedan od ova dva obreda nije sam po sebi nepotpun, ovisan o drugome i time manje vrijedan. Pranje nogu kao i Gospodnja večera objavljuju Gospodnju smrt i zajednicu Isusovog zajedništva i nasljeđa.

U tekstu je Isusov poziv da slijede Njegov primjeru i služe jedan drugome uokviren s uzvišenim iskazima. Isus „je znao da mu je Otac sve predao u ruke“ (r 3) i objavio se kao onaj koji je na sebe mogao primijeniti Božje ime u izreci „Ja jesam“ (r 19). Između toga stoji „Primjer sam vam dao ...“ (r 15.) Tako odgoj na poniznost i na službu u ljubavi prima svoju pobudu iz Isusove predaje. Tek u svjetlosti kristološkog tumačenja može se ispravno razumjeti poziv na poniznost. Ni ona ništa ne oprašta sebi, nego ispunjava svoj poziv kad je spremna za službu.

Gotovo svi kasniji službeni stavovi prema pranju nogu donose citate ili misli E. G. White. Pa ipak često ne ostaju u smjeru koji je ona zacrtala. Kristološko tumačenje rijetko kad se uzima kao temelj za razradu etičke poniznosti. Najčešće se jedno pored drugoga stavlja etičko tumačenje, kristološko tumačenje i tumačenje kao simboličko-kultno čišćenje. Ili se međusobno isprepliću etičko tumačenje i simboličko-kultno pranje grijeha. Tumačenje kao simboličko-kultno pranje, koje E. G. White nije prihvatila, našlo je široku primjenu. Samo članak 15 u knjizi „Što adventisti vjeruju“, kako su zaključeni 1980. u Dallasu, predstavlja izuzetak pošto se ne oslanja na ovo shvaćanje.

Valj tekst u Ivanu 13. poglavlju pažljivo proučiti i prihvatiti pouke iz adventističke povijesti. Samo tako ćemo prepoznati pranje nogu u njegovom pravom značenju, kako nam ga Evanđelje stručno prikazuje. Tada pranje nogu postaje ono što prema Isusovoj volji treba biti: jedna

zorno prikazana propovijed o Isusovoj ljubavi, službi i predaji, kad je za nas umro smrću roba, i hodanje Njegovim stopama.

SUMMARY:

**Die theoiogische Deutung der Fußwaschung in der Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten**

Wie verstanden die frühen Adventisten die Fußwaschung? In dieser Arbeit geht es nicht um die Ursprünge der Fußwaschung, sondern um ihre theologische Deutung. Weil in vielen Veröffentlichungen der Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten über die Fußwaschung aus dem Schrifttum der ersten Jahre zitiert wird, ist es sinnvoll, nach diesem früheren Verständnis zu fragen. Der Schwelpunkt wird dabei auf Veröffentlichungen in *Review and Herald* und anderen Zeitschriften in der Zeit zwischen 1845 und 1900 liegen, weil gerade da das Ringen um ein angemessenes theologisches Verständnis der Fußwaschung deutlich wird.

**Key words:** *foot washing; theology foot washing; ordinance of humility; washing of sins; eucharist; Sevent - day Adventists*

## Literatura

- M. L. Andreasen, „The Ordinance of the Church“, *Review and Herald* 125, 26. veljače, 11 i dalje; 11. ožujka, 10-12; 3 travnja 1948, 10-12.
- Joseph Bates, *Book on Sabbath*, 1847, 59.
- Joseph Bates, *Book on Sabbath*, 1848, 4.6.28-71.
- G. Beasley-Murray, *Die christliche Taufe*. Kassel: nakladnik J. G. Oncken 1968.
- Bible Readings on Church Order*. Pripremila General Conference of Seventh-day Adventists, 1889, 32 i dalje.
- J. B. Cook, „To be Christians, we must do the works of Christ“, *The Day Star*, 1. srpnja 1845, 31 i dalje.
- J. B. Cook, „Letters from Bro. Cook“, *The Day Star*, 6. rujna 1845, 18.
- O. R. L. Crosier, „Letter from Bro. Crosier“, *The Day-Star*, 25. kolovoza 1845, 10.
- W. M. Crothers, *Scriptural Evidences*, 1909. 198-210.
- O. Davis, „Significance of the Ordination of Humiliation“. *Review and Herald* 59 (17. listopada 1882), 642 i dalje.
- R. H. Ferris, *The Ordinances of Foot-Washing and the Lord's Supper in the Seventh-day Adventist Denomination* (Term Paper). *Seventh-day Adventist Theological Seminary*, Washington, D. C. 1957.
- „Fundamental Beliefs of Seventh-day Adventists“, *Aller Diener*, I/1982.
- R. Graybill, „Foot Washing in Early Adventism“, *Review and Herald*, 22. svibnja 1975, 4 i dalje. (560 i dalje.)
- R. Graybill, „Foot Washing Becomes an Established Practice“, *Review and Herald*, 29. svibnja 1975, 6 i dalje. (586 i dalje.)
- D. Hildreth, *Review and Herald* 22 (7. srpnja 1863), 46.
- I. D. van Horn, *Review and Herald* 29 (8. siječnja. 1867), 49-51.
- A. S. Hutchins, „A plain duty“, *Review and Herald* (16. lipnja 1863), 21.
- Hymns for God's Peculiar People*, nakladnik J. White, 1849.
- B. Kötting, Art. „Fusswaschung“, *Reallexikon für Antike und Christentum*, vol. 8, Stuttgart: Anton Hiersemann, 1972, Sp. 743-777.
- „Letter from a Child“, *The Day-Star*, 3. listopada 1845, 39.
- W. H. Littlejohn, *Review and Herald* 51 (13. lipnja 1878), 185 i dalje; (20. lipnja 1878) 193 i dalje. *Review and Herald* 52 (27. lipnja 1878), 1 i dalje.
- W. H. Littlejohn, „The Order to be pursued in the administration of the ordinances“. *Review and Herald* 53 (9. siječnja 1879), 9 i dalje; (16. siječnja. 1879), 17 i dalje.
- E. Lohmeyer, „Die Fusswaschung“, *ZNW* 38 (1939), 81 i dalje.
- B. Lohse, *Die Fusswaschung (Iv 13,1-20)*. Eine Geschichte ihrer Deutung. Dissertation Erlangen-Nürnberg, 1967.
- A. Mannesmann, „Die Fusswaschung, eine kleine Taufe zur Sündenvergebung“, *Adventbote* 70 (1971), 36.
- Manual for Ministers, Nakladnik General Conference of Seventh-day Adventists, Washington, D. C. 1977.

- (J. Marsh), „Remarks on the Above“ (Odgovor Peaveyu), *The Voice of Truth and Glad Tidings*, 23. travnja 1845, 29 i dalje.
- G. W. Peavey, „A voice of the howling of the shepherds, for their glory is spoiled“, *The Day-Star*, 24. siječnja 1846, 10.
- G. W. Peavey, „Washing Feet“, *The Voice of Truth and Glad Tidings*, 23. travnja 1845, 29.
- J. D. Pickands, „Letter from Bro. Pickands“, *The Day-Star*, 27. rujna 1845, 33.
- G. Richter, *Die Fusswaschung im Johannesevangelium*. Geschichte ihrer Deutung. Regensburg, F. Pustet 1967.
- J. Schneider, *Das Evangelium nach Johannes*. (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, posebno izdanje), Berlin 1976.
- Seventh-day Adventists Believe ... A Biblical Exposition of 27 Fundamental Doctrines*. Nakladnik General Conference of Seventh-day Adventists. Washington, D. C. 1988.
- Seventh-day Adventist Bible Commentary*, vol. 5. Washington, D. C. Review and Herald Publ. Ass. 1956.
- Seventh-day Adventist Church Manual*, nakladnik General Conference of Seventh-day Adventists, Washington, D. C. 1981.
- Seventh-day Adventist Encyclopedia. Članak „Foot Washing“. Washington, D. C. Review and Herald Publ. Ass. 1966, 414-416.
- (U. Smith), *Review and Herald* 8 (24. srpnja 1856), 93.
- (U. Smith), *Review and Herald* 13 (24. velječe 1859), 108.
- U. S(mith), *Review and Herald* 19 (22. travnja 1862), 165.
- U. S(mith), „Ordinance of John 13“, *Review and Herald* 31 (16. lipnja 1868), 408.
- (S. S. Snow), „Is Washing Feet an Ordinance?“, *The Jubilee Standard*, 31. srpnja 1845, 156 i dalje.
- H. L. Strack i P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, sv. 2 i 3. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1978.
- R. A. Underwood, „Shall it be Observed?“, *Review and Herald* 62 (14. srpnja 1885), 443.
- E. J. Waggoner, „The Church“, Nr. 13-15, *The Signs of the Times* 11 (23. srpnja, 30. srpnja, 6. kolovoza 1885), 440.456.457.472.
- E. W. Webster, „The Ordinance of Humility“, *Review and Herald* 87 (23. lipnja 1910), 5.
- W. A. Westworth, „The Ordinance of Washing“, *Review and Herald* 76 (11. lipnja 1899), 439.
- E. G. White, „Accusers Agents of the Adversary“, *Review and Herald* 71 (11. prosinca 1894), 769.
- E. G. White, *Desire of Ages*. Mountain View, Cal.; Pacific Press Publ. Ass. 1926.
- E. G. White, *Early Writings*. Washington, D. C.; Review and Herald Publ. Ass. 1945.
- E. G. White, *Evangelism*. Washington, D. C.; Review and Herald Publ. Ass. 1946.
- E. G. White, „If Ye Know These Things, Happy Are Ye If Ye Do Them“, *Review and Herald* 79 (4. studenoga 1902), 8 i dalje.
- E. G. White, *Life Sketches*. Mountain View, Cal.; Pacific Press Publ. Ass. 1943.

- E. G. White, „Ministry“ (2 dijela), *Signs of the Times* 26 (16. svibnja, 23. svibnja 1900), 305 i dalje, 322.
- E. G. White, *Spirit of Prophecy*, vol. 3, Washington, D. C.; Review and Herald Publ. Ass. 1969 (1878).
- E. G. White, *Spiritual Gifts*, vol. 3, Washington, D. C.; Review and Herald Publ. Ass. 1864.
- E. G. White, *Testimonies*, vol. 4. Mountain View, Cal.; Pacific Press Publ. Ass. 1948.
- E. G. White, „The Lord’s Supper and the Ordinance of Feet-washing“, *Review and Herald* 75 (31. svibnja – 5. lipnja 1898), 341 i dalje, 357 i dalje, 373 i dalje, 389 i dalje, 405 i dalje, 421 i dalje.
- E. G. White, „The Ordinances“, *Review and Herald* 74 (22. lipnja 1897), 385 i dalje.